

اسرار زیارت معصومین علیه السلام

داود حسینی^۱

چکیده

این مقاله با هدف تبیین اسرار و حکمت‌های زیارت معصومین علیه السلام به بررسی اسرار اعتقادی، عبادی و اخلاقی-عرفانی زیارت معصومین علیه السلام می‌پردازد. بر اساس این پژوهش، زیارت صرفاً یک عمل آیینی نیست؛ بلکه فرایندی معرفت‌افزا و تربیت‌محور است که نقش مهمی در شکل‌دهی باورهای دینی و اصلاح رفتار فردی و اجتماعی انسان دارد. سؤال اصلی مقاله آن است که زیارت معصومین علیه السلام چه اسراری دارد و این اسرار چگونه در تربیت دینی و معنوی زائر اثرگذار است؟

روش تحقیق این مقاله، توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای است و داده‌های آن با استفاده از آیات قرآن کریم، روایات معصومین علیه السلام، زیارتنامه‌های مأثور و منابع معتبر تفسیری، حدیثی و اخلاقی گردآوری و تحلیل شده است.

یافته‌های مقاله نشان می‌دهد زیارت در بعد اعتقادی موجب تقویت توحیدباوری، معادباوری، نبوت‌پذیری و امام‌شناسی می‌شود و زائر را با جایگاه حقیقی امام به عنوان واسطه هدایت و فیض الهی آشنا می‌سازد. در بعد عبادی نیز زیارت پیوندی عمیق با فروع دین برقرار می‌کند و زائر را به التزام عملی به نماز، زکات، دعا، توبه، انس با قرآن و امر

Hosseini1343@gamil.com.

۱. مدیر گروه اخلاق و اسرار پژوهشکده حج و زیارت.

به معروف و نهی از منکر فرامی خواند. همچنین در بعد اخلاقی-عرفانی، نقش مؤثری در غفلت زدایی، تهذیب نفس، کوتاه شدن آرزوها، تقویت روحیه زهد، تسلیم و رضا، حسن خلق و رعایت حقوق دیگران دارد.

کلیدواژه‌ها: زیارت، زیارتنامه، معصومین علیهم‌السلام، اسرار، امام.

مقدمه

زیارت معصومان علیهم‌السلام از ارکان مهم فرهنگ دینی شیعه و از برجسته‌ترین جلوه‌های دینداری عملی به شمار می‌آید که در طول تاریخ، نقشی اساسی در حفظ هویت اعتقادی، تعمیق باورهای توحیدی و تقویت پیوند عاطفی و معرفتی مؤمنان با اولیای الهی ایفا داشته است. این سنت ریشه‌دار دینی، تنها یک رفتار آیینی یا عاطفی نیست؛ بلکه دارای لایه‌های عمیق معرفتی، تربیتی و اخلاقی است که می‌تواند زائر را در مسیر خودسازی فردی و اصلاح اجتماعی هدایت کند. با این حال در زیست دینی معاصر، گاه زیارت به سطح یک کنش ظاهری و مناسکی تقلیل می‌یابد و توجه کافی به حکمت‌ها و اسرار نهفته در آن، به ویژه در ابعاد اعتقادی، عبادی و اخلاقی-عرفانی نمی‌شود یا کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد.

هدف اصلی این پژوهش، واکاوی همین غفلت معرفتی است؛ بدین معنا که با وجود تأکید گسترده قرآن کریم، روایات معصومان علیهم‌السلام و زیارتنامه‌های مؤثر بر کارکردهای هدایتی زیارت، در پژوهش‌های موجود کمتر به تبیین منسجم و تحلیلی از «اسرار زیارت معصومین علیهم‌السلام» به عنوان یک منظومه تربیتی جامع، پرداخته شده است. بنابراین سؤال اصلی این پژوهش این است: زیارت معصومان علیهم‌السلام چگونه می‌تواند به تقویت توحیدباوری، تعمیق معرفت نبوی و امام‌شناسی، نهادینه‌سازی معادباوری، التزام عملی به فروع دین و تهذیب اخلاقی و عرفانی زائر بینجامد؟

فرضیه پژوهش بر این مبنا استوار است که زیارت با پیوند دادن معرفت توحیدی،

ولایت‌مداری، التزام به شریعت و الگوگیری اخلاقی از سیره معصومان علیهم‌السلام، فرآیندی تربیتی و چندلایه را شکل می‌دهد که بدون توجه به این اسرار، کارکرد حقیقی خود را از دست می‌دهد.

روش تحقیق در این مقاله، توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای است. داده‌ها نیز از آیات قرآن کریم، روایات معتبر، زیارتنامه‌های مأثور و آثار علمی مرتبط گردآوری، و با رویکرد تحلیلی-مفهومی، در چارچوب سه محور یادشده بررسی شده است. در این عرصه هرچند آثاری متعددی اعم از کتاب و مقاله در باب فضیلت، آداب و آثار زیارت نگاشته شده، اما غالب آنها یا به یک بُعد خاص اختصاص یافته یا فاقد رویکرد جامع و نظام‌مند به اسرار زیارت معصومین علیهم‌السلام است. نوآوری پژوهش حاضر در ارائه تحلیلی یکپارچه از زیارت معصومین علیهم‌السلام به مثابه یک نظام تربیتی، اعتقادی، عبادی و اخلاقی است که می‌تواند در ارتقای فهم دینی زائران و سیاستگذاری فرهنگی در حوزه حج و زیارت کمک کند.

مفهوم‌شناسی

۱. زیارت

«زیارت»، مصدر ماده «زَارَ، يَزُورُ»، در لغت به معنای قصد کردن و دیدار نمودن است که در آن میل و گرایش نهفته باشد. (طریحی، ۱۳۷۵ ش، ج ۳، ص ۳۱۹؛ زبیدی، ۱۴۱۴ ق، ج ۶، ص ۴۷۷ و ۴۸۳؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۴، ص ۳۳۵) در ریشه این واژه، مفهوم میل و عدول نهفته است؛ (سیاح، ۱۳۷۱ ش، ص ۷۹۰؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۶ ق، ص ۳۸۶ و ۳۸۷) گویی زیارت‌کننده از دیگران روی گردانده و به سوی زیارت‌شونده تمایل و قصد کرده است. (مصطفوی، ۱۳۶۸ ش، ص ۱۸۹ و ج ۴، ص ۳۶۴؛ قرشی، ۱۴۱۲ ق، ج ۳، ص ۱۸۹) واژه «زائر» اسم فاعل از این ماده و به معنای مطلق زیارت‌کننده، و «مزور» اسم مفعول آن و به معنای هر زیارت‌شونده‌ای است و «مزار» نیز اسم مکان و به معنای هر زیارت‌گاهی است.

ماده «زیارت» در قرآن کریم تنها یک بار به کار رفته است: ﴿حَتَّىٰ زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ﴾؛ (تکاثر: ۲) «تا آنجا که به دیدار قبرها رفتید»؛ ولی در روایات کاربرد فراوانی دارد. زیارت نوعی عبادت است و ویژگی اعمال عبادی، یعنی قصد تقرب زائر، در آن شرط است. (علامه حلی، ۱۴۱۴ق، ج ۸، ص ۴۴۹)

زیارت یک اصطلاح دینی است و مفهوم آن، همواره بار دینی دارد و با قصد آیین گزار همراه است. از این رو برخی صاحب نظران زیارت را این گونه تعریف کرده اند: «زیارت تمایلی است که افزون بر میل و حرکت حسی، قلب هم گرایش جدی پیدا کرده و نسبت به مزور با اکرام و تعظیم قلبی و انس روحی همراه باشد». (طریحی، ۱۳۷۵ش، ج ۱، ص ۳۰۵؛ فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۲۶۰) گویا تنها موردی که قرآن کریم این واژه را در این معنا به کار برده، «زرتم» در آیه کریمه ﴿أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ * حَتَّىٰ زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ﴾ (تکاثر: ۱-۲) است.

بنابراین قرآن کریم، به سراغ کسی یا چیزی رفتن و دیدار کردن با او را زیارت نامیده است. (طوسی، بی تا، ج ۱۰، ص ۴۰۲؛ طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۲۷، ص ۲۵۴) همچنین در حدیث آمده است: «تَزَاوَرُوا وَتَلَاقُوا وَتَذَاكَرُوا أَمَرْنَا وَأَخْيَرْنَا»؛ (ابن قولویه، ۱۳۵۶ش، ص ۱۴۷) «یکدیگر را زیارت و ملاقات و امر ما را یاد و احیا کنید».

با توجه به تعریف ارائه شده، زیارت از سه رکن و پایه تشکیل شده است:

الف) زائر: شخصی که میل و گرایش به چیزی یا کسی دارد.

ب) مزور یا زیارت شونده: مزور می تواند شخص (مانند خداوند، رسول خدا ﷺ، خاندان ایشان و سایر انبیای الهی و مؤمنان) یا اشیا و اماکن مقدس (مانند کعبه، مسجد و مقامات مرتبط با اولیای الهی) باشد؛ برای مثال در ادعیه از خداوند می خواهیم: «اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنْ زُورِكَ». (طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۲۳) همچنین در ادعیه ماه رمضان می خوانیم: «اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي حَجَّ بَيْتِكَ الْحَرَامِ فِي عَامِي هَذَا وَفِي كُلِّ عَامٍ مَا أَبْقَيْتَنِي فِي يُسْرِ مِنْكَ وَعَافِيَةٍ وَسَعَةٍ رِزْقٍ وَلَا تُخْلِنِي مِنْ تِلْكَ الْمَوَاقِفِ الْكَرِيمَةِ وَالْمَشَاهِدِ الشَّرِيفَةِ وَزِيَارَةِ قَبْرِ نَبِيِّكَ صَلَوَاتُكَ عَلَيْهِ وَآلِهِ».

(ابن طاووس، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۲۴)

ج) خصیصه‌ای نفسانی به نام گرایش قلبی که با تکریم و تعظیم و انس گرفتن با مزور همراه است. روشن است هر یک از این ارکان سه‌گانه مختل شود، زیارت تحقق نمی‌یابد. در این تحقیق، مقصود ما از مزور، تنها معصومین علیهم‌السلام از زائر فقط زیارت‌کنندگان این بزرگواران، و از مزار و زیارتگاه نیز تنها حرم مطهر این اولیای الهی است و حتی در مورد زیارت کعبه بحث نخواهیم کرد.

۲. اسرار

«سِرّ»، مفرد «اسرار»، به معنای چیزی است که پوشیده و نهان است. (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۳، ص ۶۷؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۴، ص ۳۵۶؛ زبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۶، ص ۵۱۱؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۶ق، ص ۴۰۴) از آن جهت که «حکمت و چرایی» احکام، همواره مستور است، به آن «سر» گفته می‌شود. (معاونت امور روحانیون حوزه نمایندگی حج، ۱۳۸۵ش، ص ۱۴) بنابراین کاربرد سرّ به جهت پنهان بودن حکمت هاست.

گاهی به جای «اسرار» از واژه «فلسفه»^۱ نیز استفاده می‌شود.

در این مقاله بر آنیم با کنکاشی در آیات، روایات و زیارتنامه‌های معصومین علیهم‌السلام به اسرار زیارت معصومین علیهم‌السلام در ابعاد اعتقادی، عبادی و اخلاقی عرفانی بپردازیم.

اسرار اعتقادی زیارت معصومین علیهم‌السلام

عقیده و اعتقاد، به معنای گره خوردن و پیوند خوردن چیزی با قلب است؛ به گونه‌ای که گویا قلب و آن امور را با طنابی به یکدیگر بسته‌اند. (قرشی بنابی، ۱۴۱۲ق، ج ۵، ص ۲۴؛

۱. این کلمه، یونانی و مرکب از «فیلا» و «سوفیا» به معنای دوستدار دانش است. البته ابتدا به مجموعه علوم، و سپس به علوم عقلی اطلاق می‌شد و در زمان حاضر علاوه بر کاربرد آن در بحث «هستی‌شناسی»، در هر موردی که «چیستی» و «چرایی» چیزی مورد پرسش باشد، به کار می‌رود.

راغب اصفهانی، ۱۴۱۶ق، ج ۲، ص ۶۲۶) این معنا عام است و به دین اختصاص ندارد و امور غیر دینی را نیز شامل می‌شود.

این واژه به تدریج میان مسلمانان، به بخشی از معنای لغوی خود محدود شد و در نتیجه، معنای خاصی یافت که عبارت است از: پیوند و گره خوردن دین و معارف دینی با قلب. بنابراین عقیده و اعتقاد، به معنای پذیرش قلبی معارف دینی است؛ زیرا دینداری، بدون اعتقاد به عقاید بنیادین دینی، معنایی نخواهد داشت.

زیارت همان‌طور که بر اساس باورها و اعتقادات آغاز می‌شود، دارای اسرار اعتقادی مختلفی برای زائر است؛ از جمله:

۱. تقویت توحید باوری

از اسرار زیارت معصومین علیهم‌السلام، پرورش اعتقاد به توحید خالص است. زیارت انسان را متوجه مبدأ هستی می‌کند؛ بدین بیان که این عالم داری خالق است و باید از او کمک گرفت و برای رسیدن به کمال معرفت نسبت به او، از مجاری که او معرفی کرده وارد شد. زائر حرکت خود را با ذکر «الله اکبر» آغاز می‌کند و با ذکر وحدانیت خداوند، زیارت را ادامه، و در نهایت با نماز و سجده برای پروردگار، آن را پایان می‌دهد. همه اینها یک پیام برای زائر ارسال می‌کند و آن توحید است.

از نشانه‌های زیارت «توحیدمدار»، نگرش درست به مقام اهل بیت علیهم‌السلام و پرهیز از غلو درباره آنان است. از این رو یکی از آداب زیارت این است که زائر زیارت خود را با ذکر خدا و شهادت به وحدانیت او شروع کند؛ چنان‌که امام هادی علیه‌السلام در آداب زیارت جامعه کبیره فرمود:

هرگاه به زیارت یکی از ما مشرف شدی، جلوی در بایست و بگو «اشهد ان لا اله الا الله وانّ محمداً رسول الله» و هنگامی که قبر را دیدی، بایست و سی بار بگو «الله اکبر». سپس به سوی قبر حرکت کن و باز بایست و سی بار بگو «الله اکبر».

هنگامی که نزد قبر رسیدی، چهل بار بگو «الله اکبر». سپس زیارتنامه را قرائت

کن. (شیخ صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص ۶۱۰؛ همو، ۱۳۷۸ق، ج ۲، ص ۲۷۷)

به تعبیر آیت الله جوادی آملی، زائر پس از آنکه صدبار به عظمت خدا اعتراف کرد و او را از هر وصف و ثنایی برتر دانست، آن گاه باید به ثناگویی اهل بیت علیهم السلام و شمارش کمالات آنان پردازد. (جوادی آملی، ۱۳۸۵ش، ج ۱، ص ۸۲) علامه محمدتقی مجلسی می نویسد: «حکمت این تکبیرهای صدگانه این است که دلالت کند بر اینکه عظمت و کبریایی تنها از آن خداست». (مجلسی، ۱۴۰۶ق، ج ۵، ص ۴۵۳)

شیخ عباس قمی نیز در مقدمه زیارت جامعه کبیره می نویسد:

شاید وجه تکبیرات این باشد که اکثر طباع (طبع ها) مایل به غلو هستند. [لذا دستور داده شد که پیش از زیارت، صدبار تکبیر گفته شود تا] مبدا از عبارات امثال این زیارت (زیارت جامعه)، [زائران] به غلو افتند یا از بزرگی حق سبحانه تعالی غافل شوند. (قمی، ۱۳۹۱ش، ص ۱۰۵۹)

بسیاری از زیارتنامه های مأثوره معصومین علیهم السلام با شهادت به وحدانیت پروردگار عالم شروع می شود؛ برای مثال زیارت رسول خدا ﷺ از نزدیک، این گونه شروع می شود: «اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له». (شیخ صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص ۵۶۸؛ کلینی، ۱۳۷۵ش، ج ۴، ص ۵۵۲) همچنین در زیارت امام حسین علیهم السلام، به شهادی کربلا چنین خطاب می شود: «السَّلامُ عَلَیْکُمْ أَیُّهَا الذَّابُّونَ عَنْ تَوْحِيدِ اللَّهِ»؛ (ابن مهدی، ۱۴۱۹ق، ص ۴۲۶) «سلام بر شما ای کسانی که دفاع کنندگان از توحید پروردگار هستید». در حقیقت زیارت برای زنده نگه داشتن نام موحدان است.

۲. اعتقاد به رسالت انبیا و نبوت پیامبر اسلام ﷺ

از دیگر اسرار اعتقادی زیارت معصومین علیهم السلام، به ویژه زیارت امام حسین علیهم السلام، پرورش عقیده به نبوت عامه، یعنی رسالت انبیای الهی گذشته، و نبوت خاصه، یعنی رسالت نبی مکرم

اسلام ﷺ است. خواستگاه زیارت، قبور انبیای الهی و اوصیای آنان است. زائر با زیارت انبیای الهی با اوصاف، اخلاق و سیره آنان آشنا می شود و قلبش را با ایشان گره می زند. شاهد این مطلب، دستورالعمل معصومین علیهم السلام برای زیارت اولیاست. (شیخ صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص ۶۱۰؛ همو، ۱۳۷۸ش، ج ۲، ص ۲۷۷) در اغلب زیارتنامه ها، زائر با سلام به انبیای گذشته، زیارت خود را شروع، و با سلام به رسول گرامی اسلام ﷺ به رسالت ایشان اقرار می کند؛ چنان که در زیارت وارث به پیامبران این گونه سلام می دهیم:

السَّلَامُ عَلَیْكَ يَا وَارِثَ آدَمَ صَنِیَّ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَیْكَ يَا وَارِثَ نُوحٍ نَحِیَّ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَیْكَ يَا وَارِثَ إِبْرَاهِیمَ خَلِیلِ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَیْكَ يَا وَارِثَ مُوسَى کَلِیمِ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَیْكَ يَا وَارِثَ عِیْسَى رُوحِ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَیْكَ يَا وَارِثَ مُحَمَّدٍ حَبِیبِ (نبی) اللَّهِ. (ابن قولویه، ۱۳۵۶ش، ص ۲۰۷)

در زیارتی که صفوان جمال از امام صادق علیه السلام برای زیارت امام حسین علیه السلام در روز عاشورا نقل کرده، ابتدا به ۲۳ پیامبر سلام داده می شود و ویژگی مخصوص آنها ذکر می گردد؛ پیامبرانی مانند آدم، نوح، ابراهیم، موسی، هارون، زکریا، یحیی، عیسی و ... (ابن مشهدی، ۱۴۱۹ق، ص ۴۹۶؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۹۸، ص ۲۳۴)

ذکر این نام ها و صفات ویژه آنها و شهادت به نبوت ایشان، زائر را با این حقیقت آشنا می کند که انبیا و جانشینان آنها «امناء الله» در عالم هستی هستند؛ چنان که پیامبر اسلام ﷺ می فرماید: «نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِیَاءِ وَالْأَتْقِیَاءِ وَالْأَمْنَاءِ». (جعفر بن محمد الصادق علیه السلام، ۱۴۰۰ق، ص ۱۴۰) همچنین امام باقر علیه السلام می فرماید: «إِنَّ مُحَمَّدًا ﷺ كَانَ أَمِینَ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ». (صفار، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۱۱)

۳. معادباوری

در فرازی از زیارت امین الله چنین می خوانیم: «مُسْتَأَقَّةٌ إِلَى فَرْحَةٍ لِقَائِكَ، مُتَزَوِّدَةٌ التَّقْوَى لِيَوْمِ جَزَائِكَ». (ابن قولویه، ۱۳۵۶ش، ص ۴۰)

یکی دیگر از اسرار مهم و مؤثر زیارت، اعتقاد به معاد و نهادینه کردن این باور در

ضمیر زائر است؛ زیرا اگر تربیت دینی را اندیشیدن بر اساس معارف الهی و رفتار کردن بر مبنای تعالیم آسمانی بدانیم، این مجموعه - همان گونه که با «باور به مبدأ» عجین شده - به صورت ناگسستنی و انکارناپذیری با «اعتقاد به معاد» نیز گره خورده است. زیارت معصومین علیهم السلام خبر از اموری می دهد که از باورهای زائر سرچشمه می گیرد؛ از جمله:

الف) اعتقاد به حیات مزور

از جنبه های معاد باوری زیارت اولیای الهی، اعتقاد به حیات برزخی آنان است. زائر هنگام تشریف به حرم معصومین علیهم السلام، این گونه سخن آغاز می کند: «السلام علیکم یا اهل بیت النبوه». استفاده از ضمیر خطاب، حاکی از مشافهه و رودررو شدن با مزور است؛ گویی زائر، افزون بر اینکه مزور را مقابل خود زنده و حاضر می بیند و به او سلام می کند، او را ناظر بر رفتار خود نیز می بیند. (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۹۹، ص ۲۶۶ و ج ۹۷، ص ۳۰۲)

ب) امکان ارتباط با روح مزور

زیارت از این عقیده نشئت می گیرد که علاوه بر اعتقاد به حیات برزخی مزور، امکان ارتباط با او نیز وجود دارد؛ وگرنه آمدن به زیارت بی معنا خواهد بود. از این رو در زیارت امیرالمومنین علیه السلام می گوئیم: «أَتَيْتُكُمْ زَائِرًا مُتَوَسِّلًا إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ رَبِّي وَرَبِّكُمْ، مُتَوَجِّهًا بِكُمْ»؛ (ابن مشهدی، ۱۴۱۹ق، ص ۲۱۶) «برای زیارت شما آمده ام، به خدای تعالی که پروردگار من و پروردگار شماست متوسل شده ام و به سوی شما روی کرده ام».

شیخ الرئیس، ابوعلی سینا می نویسد:

غرض از زیارت و دعا این است که نفوس زائران، که هنوز به بدن های خود متصل اند، از نفوس مردگانی که مفارق و جدا از بدن های خویشند، استمداد می جویند تا از سوی آنها جلب خیرات یا دفع مضرات کنند. مسلّم است که آن نفوس مزوره، به واسطه تشابه و تناسبشان با عقول مفارقه و به سبب مجاورت با آنها، در این عالم مؤثر خواهند بود و از اینجاست که امکان ارتباط برای آنها فراهم می آید. (ابن سینا، ۱۴۰۰ق، ص ۴۹۰ و ۴۹۱، با اندکی تصرف و تغییر)

ج. ارتباط ارواح با قبور خویش

رفتن به زیارت قبور، بیانگر ارتباط ارواح با قبور است؛ یعنی ارتباط روح به همان قبری که بدن مادی او در آن است، قطع نشده و همچنان این علاقه برقرار است؛ چنانکه در زیارت جامعه کبیره می‌خوانیم: «زَائِرُ لَكُمْ لَا يَذُّ عَائِدٌ بِقُبُورِكُمْ»؛ (شیخ صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص ۶۱۴) «من زائر شما هستم و به قبور شما پناه آورده‌ام». امام صادق علیه السلام نیز می‌فرماید: إِذَا زُرْتُمْ مَوْتَاكُمْ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ، سَبِّعُوا وَأَجَابُوكُمْ، وَإِذَا زُرْتُمُوهُمْ بَعْدَ طُلُوعِ الشَّمْسِ، سَبِّعُوا وَلَمْ يُجِيبُوكُمْ. (عده‌ای از علما، ۱۳۶۳ش، ص ۳۴۵)

هنگامی که مردگانتان را قبل از طلوع خورشید زیارت کنید، صدای شما را می‌شنوند و جواب می‌دهند و اگر بعد از طلوع خورشید آنان را زیارت کنید، سخن شما را می‌شنوند، ولی پاسخی نمی‌دهند.

از این مباحث استفاده می‌شود وقتی بر سر مزار مردگان حاضر می‌شویم ارواح آنها در آنجا حاضر هستند و با ما ارتباط برقرار می‌کنند و ما نیز می‌توانیم با آنها ارتباط برقرار کنیم.

۴. امام‌شناسی

از مهم‌ترین راه‌های شناخت امامان معصوم علیهم السلام و آگاهی از فضائل و کمالات آنان، زیارت است. زیارت هم از عقیده زائر به جایگاه مزور نزد پروردگار خبر می‌دهد و هم راه معرفت‌افزایی نسبت به امام است و این معرفت، هم بعد ظاهری و جسمانی امام را شامل می‌شود و هم بعد باطنی و معنوی او را. در بعد ظاهری، رفتن به مکانی که قبر ولی خداست، بیانگر حضور چنین شخصیتی بر روی کره زمین و زیستن او با مردم است؛ به عبارتی او یک حقیقت خارجی دارد و شخصیت افسانه‌ای نیست؛ اما از بعد معنوی، زیارت یکی از راه‌های شناخت فضائل و کمالات امام است.

ائم علیهم السلام، نور الهی در همه عوالم اند؛ چنانکه خدای متعال دستور داده است: ﴿قَامِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْثَوْرَ الَّذِي أَنْزَلْنَا وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾؛ (تغابن: ۸) «به خدا و

رسولش و نوری که فرو فرستادیم، ایمان بیاورید و خدا به آنچه می‌کنید آگاه است». ابوخالد برقی می‌گوید درباره این آیه از امام باقر علیه السلام سؤال کردم. ایشان فرمود:

ای اباخالد، به خدا قسم آن نور، ائمه از آل محمد صلی الله علیه و آله است تا قیامت. به خدا قسم آنها نور خدایند که نزول کرده است. به خدا قسم آنها نور خدا در آسمان‌ها و زمین‌اند. ای اباخالد، هر آینه نور امام در قلب‌های مؤمنین نورانی‌تر از خورشیدی است که روز را روشن می‌کند. به خدا قسم ائمه قلب‌های مؤمنین را نورانی می‌کنند. (قمی، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص ۳۷۱)^۱

به عبارتی اگر عوالم گوناگون به نور حضرت حق نورانی و روشن است، این نور الهی از طریق ائمه معصوم علیهم السلام منعکس می‌شود؛ (میرباقری، ۱۳۸۹ش، ص ۸۷۱) همان‌طور که در زیارت جامعه صریحاً آمده است: «خَلَقَكُمُ اللَّهُ أَنْوَارًا فَجَعَلَ كُمْ بَعْزُهُمْ مُخَدِّقِينَ»؛ (شیخ صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص ۶۱۳؛ همو، ۱۳۷۸ش، ج ۲، ص ۵۲۷؛ طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۶، ص ۹۸) «خداوند شما را نورهایی آفریده است که گرد عرش بودید».

میقات حج

مرحله‌ای از این معرفت، در زیارت حاصل می‌شود. زائر، برای کسب معرفت به خدا و رسولش، از باب الله وارد می‌شود؛ یعنی محضر امام علیه السلام شرفیاب می‌شود. وی اولاً وجود و حیات مزور را در برهه‌ای از تاریخ باور می‌کند؛ زیرا در جایی که حضور یافته، یعنی قبر مزور، بخشی از آثار وجودی او باقی است؛ ثانیاً با حضور در کنار قبر مزور و خواندن زیارتنامه او، نسبت به برخی فضائل مزور شناخت پیدا می‌کند.

در این جایگاه است که زائر امام خود را با اوصاف الهی می‌خواند، به آنها اقرار می‌کند و او را چنین مورد خطاب قرار می‌دهد: «السلام عليك يا ولي الله، يا حجة الله، يا صفي الله، يا

۱. «يَا أَبَا خَالِدٍ. النُّورُ وَاللَّهُ الْأَمْنَةُ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَهُمْ وَاللَّهُ نُورُ اللَّهِ الَّذِي أُنْزِلَ - وَهُمْ وَاللَّهُ نُورُ اللَّهِ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ، يَا أَبَا خَالِدٍ! لِنُورِ الْإِمَامِ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ - نُورٌ مِنَ الشَّمْسِ الْمُضِيئَةِ بِالنَّهَارِ - وَهُمْ وَاللَّهُ يَنْوَرُونَ قُلُوبَ الْمُؤْمِنِينَ».

امین الله، یا نور الله، یا باب الله و...» (کلینی، ۱۳۷۵ ش، ج ۴، ص ۵۵۲ و ۵۸۷؛ ابن طاووس، ۱۴۱۸ ق، ج ۲، ص ۶۱۰)

اسرار عبادی زیارت معصومین علیهم السلام

از نیازهای واقعی و اساسی که در اعماق جان و فطرت بشر ریشه دارد و اسلام آن را در قالب برنامه‌ای جامع برای پرورش و تکامل روح او تنظیم کرده، عبادت و گفت‌وگوی با خداست؛ چنان‌که علامه طباطبائی می‌نویسد: «رابطه معنوی که هر فرد با خداوند، از مجرای "عبادت" پیدا می‌کند، عاملی مؤثر در تربیت او خواهد بود». (طباطبائی، ۱۳۹۳ ق، ج ۱۴، ص ۱۲۰)

زیارت یکی از عبادات است که مردم به سوی آن خوانده شده‌اند. (ابن قولویه، ۱۳۵۶ ش، ص ۱۵۱) این عبادت اسرار زیادی به همراه دارد؛ از جمله:

۱. رازگویی و نیازخواهی

زائر هنگام زیارت، به آنچه در ناخودآگاهش وجود دارد، توجه ارادی و آگاهانه پیدا می‌کند. گویی حرم معصومین علیهم السلام جایگاهی است که خداوند بندگان را به آنجا دعوت کرده تا با او نجوا و رازو نیاز کنند:

﴿فِي بُيُوتٍ إِذْنُ اللَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ﴾.
(نور: ۳۶)

[این چراغ پرفروغ] در خانه‌هایی قرار دارد که خداوند اذن فرموده آن را بالا برند [تا] از دستبرد شیاطین در امان باشد] و در آنها نام خدا برده شود و صبح و شام در آنها تسبیح او گویند.

امام باقر علیه السلام در تفسیر این آیه فرمود: «هِيَ بُيُوتُ الْأَنْبِيَاءِ وَبَيْتٌ عَلَى عليه السلام مِنْهَا»؛ (قمی، ۱۴۰۴ ق، ج ۲، ص ۱۰۴) «آن خانه‌ها خانه‌های پیامبران است و خانه علی علیه السلام از آن خانه‌هاست».

از بهترین موقعیت‌ها و مکان‌هایی که انسان فارغ از همه مشغله‌های زندگی، انگیزه و شوق دعا و نیایش پیدا می‌کند زیارت حرم معصومین علیهم السلام است. در این حالت اگرچه

زائر در جمع است، اما حضور دیگران هیچ‌گونه محدودیتی برای خلوت کردن با پروردگار ایجاد نمی‌کند و زائر می‌تواند خود را فارغ از همه چیز و همه کس احساس کند و آنچه را در دل دارد با معبود خود و واسطه‌های فیض الهی مطرح نماید و هیچ احساس شرمی از نظاره دیگران نداشته باشد.

۲. زمینه‌سازی انس با قرآن

از فرصت‌هایی که هنگام زیارت فراهم می‌آید، تلاوت و انس با قرآن کریم است؛ چراکه از آداب و مستحبات زیارت حرم مطهر معصومین علیهم‌السلام تلاوت قرآن و هدیه کردن آن به مزور است. (کاشف الغطا، ۱۴۲۳ق، ص ۱۳۰) این امر از سویی نوعی تعظیم و تکریم نسبت به مزور و هدیه کردن ارزشمندترین چیزی که می‌توان به او هدیه کرد، و از سوی دیگر توجه دادن زائر نسبت به دستور خداوند مبنی بر قرائت قرآن^۱ و بهره‌گیری از آثار معرفتی و تربیتی آن است. (امینی نجفی، ۱۳۸۴ش، ج ۵، ص ۱۷۰)

۳. توجه به نماز

توجه دادن به نماز از دیگر اسرار عبادی زیارت است؛ چنان‌که از اجزای جدایی‌ناپذیر زیارت، نماز است. این دو، چنان مقرون‌اند که همواره زیارت ائمه و امامزاده‌ها با نماز زیارت همراه است. (ابن مشهدی، ۱۴۱۹ق، ص ۹۰؛ ابن طاووس، ۱۴۱۸ق، ج ۲، ص ۶۲۵) کمتر اتفاق می‌افتد کسی توفیق زیارت یکی از اولیاء الله را پیدا کند، ولی کنار قبر مطهر او نماز نخواند.

همچنین موضوع اقامه نماز و احیای آن، از ارکان اصلی بسیاری از زیارتنامه‌های معصومین علیهم‌السلام و امامزادگان است؛ چنان‌که در زیارتنامه‌های امیرالمؤمنین علیه‌السلام، (ابن طاووس، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۶۱۰) امام حسین علیه‌السلام، (ابن مشهدی، ۱۴۱۹ق، ص ۴۳۱) امام موسی بن جعفر علیه‌السلام، (همان، ص ۵۳۷) امام رضا علیه‌السلام، (همان، ص ۵۴۸) امام جواد علیه‌السلام، (همان، ص ۵۳۸)

۱. ﴿قَافِرُوا مَا تَسْرَمُ مِنَ الْقُرْآنِ﴾، (مزمّل: ۲۰)

و زیارت عاشورا، (همان، ص ۵۰۱) زیارت امام حسین علیه السلام در روز عرفه، (ابن طاووس، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۶۳) زیارت علی علیه السلام در روز غدیر (ابن مشهدی، ۱۴۱۹ق، ص ۷۱) و هفدهم ربیع الاول (مجلسی، ۱۴۲۳ق، ص ۲۶۲) و بیست و هفتم رجب (کفعمی، ۱۴۱۸ق، ص ۲۸۶) چنین شهادت داده شده است: «أَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ أَقَمْتَ الصَّلَاةَ». (ابن قولویه، ۱۳۵۶ش، ص ۲۰۷-۲۰۸؛ کلینی، ۱۳۷۵ش، ج ۴، ص ۵۷۴)

زائر پس از زیارت همواره نماز زیارت اقامه، و ثواب آن را به مزور هدیه می‌کند. این نماز به زائر این پیام را می‌دهد که باید هم در زندگی فردی و خانوادگی خود و هم در جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند، احیا کننده نماز باشد؛ زیرا با کسانی عهد و پیمان بست که احیای نماز، از بزرگ‌ترین اهداف آنان بوده است.

۴. توجه به زکات

زیارت زائر را به ادای زکات می‌خواند؛ چنان‌که صدقه دادن هنگام سفر و کمک به نیازمندان، یکی از آداب زیارت است. از این رو یکی از ویژگی‌هایی که در زیارتنامه‌های معصومین علیهم السلام برای آنان یاد شده، پرداخت زکات است: «أَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ أَقَمْتَ الصَّلَاةَ وَأَتَيْتَ الزَّكَاةَ». (ابن قولویه، ۱۳۵۶ش، ص ۲۰۷-۲۰۸؛ کلینی، ۱۳۷۵ش، ج ۴، ص ۵۷۴)

زیارت، زائر را با سبک و سیره مزور پیوند می‌دهد. از این رو اگر توجه به نیازمندان برای مزور یک اصل اساسی بوده، برای زائر نیز باید دارای اولویت شود؛ چنان‌که در زیارت جامعه می‌خوانیم:

وَجَعَلَنِي مِنْ خِيَارِ مَوَالِيكُمْ التَّابِعِينَ لِمَا دَعَوْتُمْ إِلَيْهِ وَجَعَلَنِي مِمَّنْ يَفْتَضُّ أَثَارَكُمْ وَيَسْئَلُكُمْ سَبِيلَكُمْ وَيَهْتَدِي بِهُدَاكُمْ. (شیخ صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص ۶۱۵)

من را از بهترین دوستان خود قرار دهید؛ پیرو آنچه به سوی آن می‌خوانید و من را از کسانی قرار ده که آثار شما را جست‌وجو می‌کند و مسیر شما را می‌پیماید و به هدایت شما هدایت می‌شود.

از آداب زیارت معصومین علیهم السلام صدقه دادن و احسان کردن به فقرای مزور و خادمان آن مضجع شریف است. این کمک مالی در کنار عبادت‌های بدنی تأیید کننده صداقت زائر است که به مزور خطاب می‌کند: «بنفسی و اهلی و مالی».

۵. توجه به امر به معروف و نهی از منکر

زیارت زائر را نسبت به سرنوشت خود و آنچه در جامعه می‌گذرد حساس می‌کند. زائر به زیارت کسانی می‌رود که برای اصلاح جامعه، خود را فدا کردند تا زشتی‌ها را از جامعه بزدایند و ملکات اخلاقی و انسانی را در جامعه ترویج کنند. ازاین‌رو در زیارتنامه‌های معصومین علیهم السلام از فرازهای پرتکرار، موضوع امر به معروف و نهی از منکر است: «وَأَمَرْتُ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَيْتُ عَنِ الْمُنْكَرِ». (ابن قولویه، ۱۳۵۶ ش، ص ۲۰۷ - ۲۰۸؛ کلینی، ۱۳۷۵ ش، ج ۴، ص ۵۷۴)

زیارت باید به زائر روحیه مسئولیت‌پذیری و حساسیت نسبت به سرنوشت جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند ببخشد. همان‌طور که در روایات آمده علامت قبولی زیارت بازگشت از گذشته تاریک است؛ (ابن اشعث، بی‌تا، ص ۶۶) یعنی زائر باید هم متعظ شود و خود گرد رفتارهای ناپسند گذشته نگردد و هم واعظ جامعه خود باشد و اجازه ندهد منکرات در جامعه رواج پیدا کند.

۶. زیارت، زمینه‌ساز توبه

زیارت ائمه معصومین علیهم السلام فرصت خوبی برای بررسی اعمال و توبه به درگاه خدا ایجاد می‌کند؛ زیرا زائر همه مشغله‌های خود را کنار گذاشته و خسته از همه ارتباطات مادی، به دنبال پناهگاهی آمده است که آرامش‌آفرین باشد.

از اساسی‌ترین محورهای زیارتنامه‌های مأثور معصومین علیهم السلام و امامزادگان، توبه و طلب مغفرت از پروردگار، و واسطه قرار دادن اولیای خدا و طلب شفاعت از آنان است؛ چنان‌که در زیارت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم این‌گونه آن حضرت را زیارت می‌کنیم:

اللَّهُمَّ إِنَّكَ قُلْتَ ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا﴾ (نساء: ۶۴) وَإِنِّي أَتَيْتُ نَبِيَّكَ مُسْتَغْفِرًا تَائِبًا مِنْ ذُنُوبِي وَإِنِّي أَتَوَجَّهُ بِكَ إِلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكَ لِيَغْفِرَ لِي ذُنُوبِي. (کلینی، ۱۳۷۵ ش، ج ۴، ص ۵۵۱؛ ابن قولویه، ۱۳۵۶ ش، ص ۱۶)

خدایا تو گفتی: «و اگر این مخالفان، هنگامی که به خود ستم می کردند [و فرمان های خدا را زیر پا می گذاردند]، نزد تو می آمدند و از خدا طلب آمرزش می کردند و پیامبر هم برای آنها استغفار می کرد، خدا را توبه پذیر و مهربان می یافتند» و من نزد پیامبرت آمده ام و از گناهانم طلب بخشش و توبه می کنم. [یا رسول الله] هر آینه به وسیله تو به سوی خدا توجه می کنم که خدای من و خدای توسست تا اینکه گناهان مرا بپامزد.

همچنین در زیارتنامه معصومین علیهم السلام، مسئله طلب بخشایش گناهان به وسیله واسطه قرار دادن آنان، از مهم ترین فرازهاست؛ چنان که در زیارت امیرالمؤمنین علیه السلام، امام حسین علیه السلام، امامین کاظمین علیهم السلام و امام رضا علیه السلام این گونه می گویم:

يَا بِي أَنْتَ وَأُمِّي أَتَيْتُكَ زَائِرًا وَافِدًا عَائِدًا مِمَّا جَنَيْتُ بِهِ عَلَى نَفْسِي وَاخْتَطَبْتُ عَلَى ظَهْرِي فَكُنْ لِي شَفِيعًا إِلَى رَبِّكَ يَوْمَ فَقْرِي وَفَاقَتِي فَإِنَّ لَكَ عِنْدَ اللَّهِ مَقَامًا مُحَمَّدًا وَأَنْتَ وَجِيهٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ. (ابن قولویه، ۱۳۵۶ ش، ص ۳۱۳؛ ابن مشهدی، ۱۴۱۹ ق، ص ۲۶۲)

پدر و مادرم به فدایت، به سوی تو آمده ام درحالی که زیارت کننده ام، میهمانم و پناه آورنده ام به شما، به سبب آنچه بر خود ستم نمودم و سنگینی گناه را بر پشت خود حمل می کنم. پس شما نزد پروردگار برای من شفاعت کن در روز تنگدستی و نیازمندیم. به درستی که برای تو نزد پروردگار مقام پسندیده است و تو در دنیا و آخرت آبرومندی.

اسرار اخلاقی - عرفانی زیارت

واژه «اخلاق»، جمع ماده «خُلِقَ»، به معنای «سجیه، خصلت و طبع» است. (زبیدی، تاج العروس، ج ۱۳، ص ۱۲۴؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۶ق، ص ۱۵۹) راغب «خُلِقَ» و «خُلِقَ» را دارای یک ریشه می‌داند؛ با این تفاوت که خُلِقَ مخصوص هیئت و صورت‌هایی است که با قوه بینایی قابل درک است، ولی خُلِقَ فقط با نیروی بصیرت درک می‌شود. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۶ق، ص ۱۵۹)

«اخلاق» در اصطلاح به ملکات و مجموعه صفات پایداری گویند که باعث صدور رفتار بدون تأمل و اندیشه می‌شود. (مصباح یزدی، ۱۳۹۱ش، ص ۱۶) این واژه در اصطلاح، گاهی به همان معنای لغوی، یعنی صفت نفسانی، به کار می‌رود و گاهی صفت برای رفتار انسان قرار می‌گیرد؛ مثلاً گفته می‌شود این عمل، اخلاقی یا غیر اخلاقی است. (همان)

سه عامل در جریان زیارت، به صورت طولی، در تحول اخلاقی زائر قرار دارد: مربی، واسطه تربیت و مربی. مربی، خود زائر است که با انگیزه الهی و برای رسیدن به تحول درونی و پاک شدن از آلودگی‌ها، به زیارت ولی خدا اقدام می‌کند. واسطه در تربیت، رسول خدا ﷺ و جانشینان بر حق اویند و مربی هم پروردگار عالم است که تغییردهنده به احسن الحال است. قرآن کریم در سوره نسا به هر سه عامل تربیت اشاره می‌کند و می‌فرماید:

﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا﴾. (نساء: ۶۴)

اگر این مخالفان هنگامی که به خود ستم می‌کردند [و فرمان‌های خدا را زیر پا می‌گذاشتند] نزد تو می‌آمدند و از خدا طلب آمرزش می‌کردند و پیامبر هم برای آنها استغفار می‌کرد، خدا را توبه‌پذیر و مهربان می‌یافتند.

زیارت اولیای خدا، به ویژه امامان معصوم علیهم‌السلام، در دو بعد اخلاق فردی و اخلاق اجتماعی تأثیرگذار است و زائر را در جهت فضائل اخلاقی رهنمون می‌سازد. در ادامه،

برخی از اسرار اخلاقی عرفانی زیارت را بررسی می‌کنیم.

۱. غفلت‌زدایی و ذکر

از اسرار اخلاقی-عرفانی زیارت در بعد فردی، غفلت‌زدایی است که احساس حضور جدی خداوند و اولیای او را در زندگی زائر تقویت می‌کند. ذکرهای زبانی، حضور قلبی را در انسان ایجاد می‌کند و مقدمه ذکر قلبی می‌شود.

گفتن اذکار و ادعیه‌هایی که در زیارت توصیه شده، نام و یاد پروردگار را در ذهن انسان تداعی می‌کند و بر اساس روش تلقین به نفس، در ضمیر او تأثیر می‌گذارد و به وسیله دو اصل مداومت و محافظت بر عمل، در باطنش تحول ایجاد می‌کند.

وَالْإِغَاثَةَ لِمَنِ اسْتَعَاثَ بِكَ مَوْجُودَةً، وَالْإِعَاثَةَ لِمَنِ اسْتَعَانَ بِكَ مَبْذُولَةً، وَعِدَاتِكَ لِعِبَادِكَ مُنْجَزَةً....

و فریادرسی برای کسی که از تو فریاد خواست، آماده است. و کمک برای کسی که از تو کمک خواست رایگان است. و وعده‌هایت برای بندگان حتمی است....

در زیارت، تلقین قولی و فعلی در هم می‌آمیزد (باقری، ۱۳۹۷ش، ج ۱، ص ۹۷-۹۸) و تأثیری مضاعف به بار می‌آورد. در آداب زیارت گفته شده است که با وقار و سکینه قدم بردارید، ذکر خدا بگویید، با پای راست وارد حرم شوید، اذن ورود بخوانید، تکبیر بگویید و زیارتنامه بخوانید؛ حتی توصیه شده آهنگ دعا و زیارتنامه خواندن به نحوی باشد که عمیق‌ترین تأثیر را در جان زائر منعکس کند. از این رو قرآن کریم سفارش می‌کند:

﴿وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ﴾ (اعراف: ۲۰۵)

پروردگارت را در درون، از روی خوف و تضرع، آهسته و آرام، هر صبحگاهان و شامگاهان، یاد کن و از غافلان مباش.

۲. کوتاه شدن آرزوها

زیارت قبور اولیای خدا، از چند جهت موجب کوتاه شدن آرزوهای زائر می‌شود: اولاً در زیارت، انسان به یاد بار سنگین گناه و عاقبت بدی که در نتیجه این گناهان در انتظار اوست می‌افتد. این حال و هوا، زائر را از آرزوهای دور و دراز که او را به مرحله هلاکت می‌کشاند، دور می‌کند و او را به فکر توبه و تجدید نظر در زندگی وامی‌دارد. امام سجاد علیه السلام در دعای ابوحمزه می‌فرماید: «إِذَا رَأَيْتُ مَوْلَايَ ذُنُوبِي فَرَعْتُ وَإِذَا رَأَيْتُ كَرَمَكَ طَمِعْتُ»؛ (طوسی، ۱۴۱۱ق، ج ۲، ص ۵۸۴) «مولای من، هنگامی که گناهانم را می‌بینم، ناله می‌زنم و هنگامی که کرم تو را می‌بینم، طمع می‌کنم».

ثانیاً در زیارت، این تفکر در ذهن‌ها شکل می‌گیرد که حتی آنان که بهترین بندگان خداوند و خلقت هستی به یمن وجود آنها و برای آنها بوده، (شیخ صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۱۶۳) چند صباحی بیشتر در این دنیا باقی نماندند و از دنیا و نعمت‌های آن دست کشیدند و رفتند. اگر قرار بود کسی در این دنیا جاودانه بماند و به همه آرزوهایش برسد، آنان از همه مردم سزاوارتر بودند.

ثالثاً از عوامل اصلی طول امل، فراموش کردن مرگ و یاد آن است. حضرت علی علیه السلام در این باره می‌فرماید: «قَدْ غَابَ عَنْ قُلُوبِكُمْ ذِكْرُ الْأَجَالِ وَخَضَرَتْكُمْ كَوَاذِبُ الْأَمَالِ»؛ (تمیمی آمدی، غرر الحکم، ص ۴۹۳؛ صبحی صالح، ۱۴۱۴ق، ص ۱۶۸) «هرآینه ذکر مرگ از قلب‌های شما غایب شده و آرزوهای دروغین نزد شما حاضر گشته».

در زیارت، یاد مرگ بیشتر برای انسان زنده می‌شود و از این رو وی به فکر سفر آخرت می‌افتد و آرزوهای دور و دراز فراموش می‌شوند.

۳. تسلیم و رضا

بر اساس دیدگاه روانشناختی، از راه‌های یادگیری و یادآوری، روش تصویرسازی^۱

1. Imagery.

است. تصویرسازی ذهنی، یعنی برقراری ارتباط معنادار مطالب، از طریق ایجاد رابطه‌ای ذهنی بین آنها. (سیف، ۱۳۷۷ش، ص ۳۰۶) طبق این دیدگاه، وقتی زائر زیارتنامه امام معصوم علیه السلام را قرائت، و مصائبی را که بر ایشان وارد شده تصور می‌کند، (طوسی، ۱۴۱۱ق، ج ۲، ص ۷۷۴؛ ابن مشهدی، ۱۴۱۹ق، ص ۴۸۱) با تصویرسازی در ذهن و تصور تسلیم و رضای آنان، روح خود را آماده رسیدن به رضای الهی می‌یابد و می‌کوشد با آنان همانندسازی کند. اینکه زائران در زیارت اولیای خدا بر مصائب آنان می‌گریند، از آن روست که همانندسازی حاصل شده و زائر با مزور احساس همدردی می‌کند.

از دیگر تکنیک‌های روانشناختی که در یادگیری تأثیر موفقیت‌آمیزی دارد، تصویرسازی مکانی است.^۱ شخص هنگام یادگیری و یادآوری مطالب، مکان اشیا را در ذهن خود مجسم می‌کند. برای استفاده از این روش، یادگیرنده باید ابتدا به ترتیب موقعیت یا مکان اشیا را بیاموزد و هنگام یادآوری، با طی این مراحل ذهنی، به ترتیب آنها را به یاد آورد. (سیف، ۱۳۷۷ش، ص ۳۰۶-۳۰۷) در زیارت، زائر در فضای حرم و ارتباط کلامی میان زیارتنامه و ذکر مصائب امام معصوم علیه السلام با مکان زیارت و شهادت ایشان، می‌تواند خود را به آنچه بر مزور گذشته، نزدیک کند و در تسلیم و رضا در مقابل مصائب، با ایشان همانندسازی نماید.

۴. ایجاد روحیه زهد

یکی دیگر از کارکردهای اخلاقی زیارت، ایجاد روحیه زهد و بی‌رغبتی به دنیا است. زهد به معنای اعراض از چیزی و رضایت دادن به مقدار اندکی از آن است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۶ق، ص ۳۸۴؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۳، ص ۱۹۷) علمای اخلاق، «زهد» را اعراض قلبی و عملی از دنیا، و استفاده اندک از آن، تنها به مقداری که به آن نیاز است، می‌دانند؛ (نراقی، بی‌تا، ج ۲، ص ۵۶؛ دیلمی و آذربایجانی، ۱۳۷۹ش، ص ۱۵۲) به عبارت دیگر

1. method of ioci

زهد، یعنی روی گردانیدن از دنیا برای آخرت و دل بریدن از غیر خدا. (نراقی، بی تا، ج ۲، ص ۵۶؛ دیلمی و آذربایجانی، ۱۳۷۹ش، ص ۱۵۲) امام صادق علیه السلام نیز در تبیین معنای زهد می فرماید: «الزُّهْدُ فِي الدُّنْيَا أَنْ لَا تَكُونَ بِمَا فِي يَدِكَ أَوْثَقَ مِنْكَ بِمَا عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ»؛ (کلینی، ۱۳۷۵ش، ج ۹، ص ۵۲۲) «زهد در دنیا به این معناست که به آنچه در دست دارد، مطمئن تر نباشد از آنچه در دست خدای بلندمرتبه است».

از راه های گرایش به زندگی زاهدانه، همنشینی با انسان های زهدپیشه و مطالعه زندگی افراد زاهد است. این امر به گونه ای زیبا، در زیارت معصومین علیهم السلام مشهود است. زائری که به زیارت پیامبران و اولیای خدا مشرف می شود و با زندگی زاهدانه آنان، که از شروط نبوت یا وصایتشان است، آشنا می گردد (ابن مشهدی، ۱۴۱۹ق، ص ۴۲۲ و ص ۲۸۱)^۱ برای بی رغبتی به دنیا انگیزه پیدا می کند. وقتی زائر در زیارت می خواند «أَنْتَ أَحْسَنُ الْخَلْقِ عِبَادَةً وَأَخْلَصَهُمْ زَهَادَةً...» (ابن مشهدی، ۱۴۱۹ق، ص ۲۸۱؛ مجلسی، ۱۴۲۳ق، ص ۴۷۵) و زندگی مزور را نظاره می کند که ساده ترین لباس را می پوشیده، سخت ترین غذا را می خورده و هیچ گاه در قصر حکومتی زندگی نکرده، نسبت به دنیا بی رغبت می شود.

۵. حسن خلق

از دیگر اسرار اخلاقی-عرفانی زیارت، هدایت انسان به سوی حسن خلق و گشاده رویی است؛ از برترین صفات اخلاقی که سبب جذب دل ها می شود و اثربخشی آن بر دیگران، شگفت انگیز است.

زائر با خواندن زیارتنامه معصومین علیهم السلام با اخلاق آنان آشنا می شود و از آنان حسن خلق می آموزد: «وَعَادَتُكُمْ الْإِحْسَانَ وَسَجَّيْتُكُمْ الْكَرَّمَ وَشَأْنُكُمْ الْحَقُّ وَالصِّدْقُ وَالرِّفْقُ». (شیخ صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص ۶۱۶) چنین گفت وگویی با مزور به زائر می آموزد با اخلاق زیبا و روی گشاده با دیگران برخورد کند.

۱. «بَعْدَ أَنْ شَرَطْتَ عَلَيْهِمُ الزُّهْدَ فِي رَحَافٍ هَذِهِ الدُّنْيَا الدَّنِيَّةَ وَزَبْرَجَهَا، فَسَرَطُوا لَكَ ذَلِكَ».

۶. ادب گفت‌وگو

حضور در فضای معنوی حرم معصومین علیهم‌السلام آموزنده ادب گفت‌وگو با دیگران است. زائر وقتی در جمع زائران قرار می‌گیرد، با آنان ارتباط برقرار می‌کند، کنار آنان می‌نشیند، برای آنان جای باز می‌کند، با آنان هم‌سخن می‌شود و از آنان سپاسگزاری می‌کند. اینها آداب حضور در اجتماع است که فرد یا متخلق به این امور است یا باید آنها را در چنین جمع‌هایی یادگیرد. لازمه دستیابی به یک زیارت مطلوب و به یادماندنی، رعایت ادب اسلامی و دستوراتی است که درباره معاشرت‌ها توصیه شده است. (فیض کاشانی، ۱۳۷۵ش، ج ۴، ص ۵۶) زائر با قرائت زیارتنامه‌های مأثور، ابتدا ادب گفت‌وگو کردن با خالق را، و سپس ادب سخن گفتن با پیامبران الهی و اوصیا و جانشینان آنها و زبان سپاسگذاری از زحمات ایشان را می‌آموزد. (ابن مشهدی، ۱۴۱۹ق، ص ۲۱۸)^۱

یکی از آداب زیارت در فضای معنوی زیارتگاه‌ها، آهسته سخن گفتن و صدای خود را بالا نبردن است؛ چنان‌که خداوند متعال می‌فرماید:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ
كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ﴾ (حجرات: ۲)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! صدای خود را از صدای پیامبر بالاتر نبرید و در برابر او بلند سخن مگویید [او را بلند صدا نزنید]؛ آن‌گونه که بعضی از شما در برابر بعضی بلند صدا می‌کنند.

۱. «السَّلَامُ عَلَى آدَمَ صَفْوَةِ اللَّهِ، وَنُوحٍ نَبِيِّ اللَّهِ، وَإِبْرَاهِيمَ خَلِيلِ اللَّهِ، وَمُوسَى كَلِيمِ اللَّهِ، وَعِيسَى رُوحِ اللَّهِ، وَ مُحَمَّدٍ حَبِيبِ اللَّهِ، وَمَنْ بَيْنَهُمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّادِقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسَنَ أَوْلِيكَ رَفِيقاً» و ص ۴۹۶ زیارت امام حسین علیه‌السلام در روز عاشورا. «السَّلَامُ عَلَى آدَمَ صَفْوَةِ اللَّهِ مِنْ خَلِيقَتِهِ، السَّلَامُ عَلَى شَيْثٍ وَلِيِّ اللَّهِ وَخَيْرَتِهِ، السَّلَامُ عَلَى إِدْرِيسَ الْقَائِمِ لِلَّهِ مُحِجَّتِهِ، السَّلَامُ عَلَى نُوحٍ الْمُجَابِ فِي دَعْوَتِهِ، السَّلَامُ عَلَى هُودٍ الْمُتَدَوِّدِ مِنَ اللَّهِ بِمَعُونَتِهِ، السَّلَامُ عَلَى صَالِحِ الَّذِي تَوَجَّهَ اللَّهُ بِكَرَامَتِهِ...».

این دستورالعمل به زائر می‌آموزد هنگام سخن گفتن، اعتدال در سطح صدا را رعایت کند.

زائران در زیارتگاه‌ها در مواجهه با دیگر زائران به آنها سلام و برای یکدیگر قبولی دعا و زیارت را طلب می‌کنند. این اعمال باعث ایجاد محبت به یکدیگر و خشنودی خداوند می‌شود؛ چنان‌که امام صادق (ع) می‌فرماید:

مَنْ قَالَ لِأَخِيهِ الْمُؤْمِنِ مَرْحَبًا كَتَبَ اللَّهُ تَعَالَى لَهُ مَرْحَبًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ. (مجلسی، ۱۳۶۳ ش، ج ۹، ص ۱۳۶)

کسی که به برادر مؤمنش بگوید: «خوش آمدی»، [خداوند به تو رفاه و گشایش عنایت کند]، خداوند متعال تاقیامت برای او خوش آمد و گشایش در کارهایش ثبت می‌کند.

۷. رعایت حقوق دیگران

سر اخلاقی دیگر زیارت، آشنایی با حقوق دیگران و شیوه رعایت آنهاست. هنگامی که انسان‌ها در ارتباطات اجتماعی قرار می‌گیرند حقوقی نسبت به یکدیگر پیدا می‌کنند که باید در رعایت این حقوق کوشا باشند. از این رو پیامبر خدا (ص) در یکی از سفرهایی که به زیارت خانه خدا عازم بود، فرمود: «مَنْ كَانَ يُسْئِلُ الْجَوَارَ فَلَا يُصَاحِبْنَا»؛ (حر عاملی، ۱۴۰۹ ق، ج ۸، ص ۵۰۵؛ طبرسی، ۱۴۱۲ ق، ص ۲۸۸) «آن‌کس که در مصاحبت و همجواری بد عمل می‌کند با ما همسفر نشود». بنابراین رعایت نکردن حق همراهان باعث محرومیت از همراهی با رسول خدا (ص) می‌شود. امام باقر (ع) نیز می‌فرماید:

مَا يُعْبَأُ مَنْ يَسْأَلُ هَذَا الطَّرِيقَ إِذَا لَمْ يَكُنْ فِيهِ ثَلَاثُ خِصَالٍ وَرَعَ يَحْجُزُهُ عَنْ مَعَاصِي اللَّهِ وَحِلْمٌ يَمْلِكُ بِهِ غَضَبَهُ وَحُسْنُ الصُّحْبَةِ لِمَنْ صَحِبَهُ. (کلینی، ۱۳۷۵ ش، ج ۴، ص ۲۸۶)

چگونه آهنگ این سفر (زیارت خانه خدا) می‌کند کسی که دارای سه خصلت نباشد: ورع و پرهیزگاری که او را از معاصی خداوند باز دارد، بردباری که به وسیله آن

بر خشم و غضب خود فائق آید و خوش سفر بودن با کسی که با او مسافرت می‌کند. زائر هنگام زیارت، خطاپوشی و عذرپذیری را از خداوند می‌آموزد و زبان عذرخواه داشتن را از زیارتنامه‌ها فرامی‌گیرد. او همان‌طور که از خداوند می‌خواهد خطاهایش را ببوشاند، (کلینی، ۱۳۷۵ ش، ج ۴؛ ص ۵۷۱) باید خود اهل عفو و گذشت شود تا خداوند هم از او درگذرد: ﴿وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (نور: ۲۲) «هر آینه عفو کنید و ببخشید. آیا دوست ندارید خداوند گناهان شما را ببخشد و خداوند بخشنده و مهربان است».

نتیجه‌گیری

زیارت اقیانوس زلالی است که هم نیاز به معرفت دارد و هم معرفت‌آفرین است. نیاز به معرفت دارد تا زائر بداند به کجا می‌رود و به کدامین عروة الوثقی الهی چنگ می‌زند و با قلبی پاک و نیتی خالص به سوی واسطه‌های فیض الهی قدم بردارد. وی با این آمادگی می‌تواند به قله کمال دست یابد، توحید ناب را از محوط وحی و معدن علم فراگیرد، با بندگی خدا انس گیرد و به عرفان شهودی برسد.

منابع

* قرآن کریم.

- * شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغة، تحقیق صبحی صالح، قم، هجرت.
- ۱. ابن اشعث، محمد بن محمد، (بی‌تا)، الجعفریات (الأشعثیات)، تهران، مکتبة النینوی الحدیثه.
- ۲. ابن سینا، حسین بن عبدالله (۱۴۰۰ ق.)، رسائل، قم، بیداری.
- ۳. ابن طاووس، سیدعلی بن موسی (۱۴۱۸ ق.)، اقبال الاعمال، به کوشش القیومی، قم، دفتر تبلیغات.
- ۴. -----، (۱۴۱۶ ق.)، مصباح الزائر، تحقیق مؤسسة آل البيت علیه السلام لإحياء التراث، قم، مؤسسة آل البيت علیه السلام لإحياء التراث، چاپ اول.
- ۵. ابن فارس، احمد بن فارس (۱۴۰۴ ق.)، معجم مقاییس اللغة، تصحیح عبد السلام محمد هارون، قم، مکتب الاعلام الاسلامی.

۶. ابن قولویه، جعفر بن محمد (۱۳۵۶ ش.)، کامل الزیارات، تحقیق عبدالحسین امینی، نجف، دارالمرتضویه.
۷. ابن مشهدی، محمد بن جعفر (۱۴۱۹ ق.)، المزار الكبير (لابن المشهدي)، تحقیق جواد قیومی اصفهانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۸. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ ق.)، لسان العرب، تصحیح جمال الدین میردامادی، بیروت، دارالفکر للطباعة والنشر والتوزيع - دار صادر.
۹. امینی نجفی، عبدالحسین (۱۳۸۹ ش.)، الغدير، ترجمه زین العابدین قربانی، تهران، بنیاد بعثت، چاپ سوم.
۱۰. باقری، خسرو (۱۳۹۸ ش.)، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، تهران، مدرسه.
۱۱. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، تصحیح مصطفی درایتی، قم، دفتر تبلیغات.
۱۲. جعفر بن محمد، امام ششم علیه السلام (۱۴۰۰ ق.)، مصباح الشریعة، بیروت، اعلمی.
۱۳. جواد آملی، عبدالله (۱۳۸۵ ش.)، ادب فنای مقربان، قم، نشر اسرا.
۱۴. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ ق.)، تفصیل وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۱۵. دیلمی، احمد و آذربایجانی، مسعود (۱۳۷۹ ش.)، اخلاق اسلامی، قم، نشر معارف.
۱۶. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، تحقیق صفوان عدنان داودی، دمشق.
۱۷. سیاح، احمد (۱۳۷۱ ش.)، فرهنگ بزرگ جامع نوین، تهران، اسلام.
۱۸. سیف، علی اکبر (۱۳۷۷ ش.)، روان شناسی پرورشی، تهران، نشر آگاه، چاپ نوزدهم.
۱۹. شیخ صدوق، محمد بن علی (۱۳۷۸ ق.)، عیون أخبار الرضا علیه السلام، تحقیق مهدی لاجوردی، تهران، نشر جهان.
۲۰. ----- (۱۴۰۴ ق.)، من لا یحضره الفقیه، به کوشش غفاری، قم، نشر اسلامی.
۲۱. صفار، محمد بن حسن (۱۴۰۴ ق.)، بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد صلی الله علیهم، تصحیح محسن بن عباس علی کوچه باغی، قم، مکتبه آیه الله المرعشی النجفی.
۲۲. طباطبایی، محمد حسین (۱۳۹۳ ق.)، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت، الاعلمی للمطبوعات.

۲۳. طبرسی، حسن بن فضل (۱۳۷۰ ش.)، مکارم الأخلاق، قم، الشریف الرضی.
۲۴. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲ ش.)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران، ناصر خسرو.
۲۵. طریحی، فخر الدین بن محمد (۱۳۷۵ ش.)، مجمع البحرین، تصحیح احمد حسینی اشکوری، تهران، مرتضوی.
۲۶. طوسی، محمد بن حسن (بی تا)، التبیان فی تفسیر القرآن، تحقیق احمد حبیب عاملی، داراحیاء التراث.
۲۷. -----، (۱۴۰۷ ق.)، تهذیب الأحکام، تحقیق حسن الموسوی خراسان، تهران، دار الکتب الاسلامیه.
۲۸. -----، (۱۴۱۱ ق.)، مصباح المتجذد و سلاح المتعبد، بیروت، مؤسسة فقه الشیعه.
۲۹. عده ای از علما (۱۳۶۳ ش.)، الأصول الستة عشر، قم، دارالشبستری للمطبوعات.
۳۰. علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۴۱۴ ق.)، تذکرة الفقهاء، قم، آل البيت علیهم السلام.
۳۱. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی (۱۳۷۵ ش.)، محجة البیضاء فی تهذیب الاحیاء، جامعه مدرسین.
۳۲. فیومی، احمد بن محمد (۱۴۱۴ ق.)، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، قم، مؤسسه دارالهجرة.
۳۳. قرشی بنابی، علی اکبر (۱۳۹۱ ش./ ۱۴۱۲ ق.)، قاموس قرآن، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۳۴. قمی، عباس، مفاتیح الجنان، ترجمه موسوی دامغانی، قم، الهادی.
۳۵. قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۴ ق.)، تفسیر القمی، تصحیح طیب موسوی جزائری، قم، دارالکتاب.
۳۶. کاشف الغطاء، علی بن محمد رضا، المختصر من مرشد الانام لحج بیت الله الحرام، ط الثانية، نجف، مؤسسة کاشف الغطاء، مطبعة الآداب، ۱۴۲۳ ق.
۳۷. کفعمی، ابراهیم بن علی (۱۴۱۸ ق.)، البلد الامین و الدرع الحصین، بیروت، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
۳۸. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۷۵ ش.)، الکافی، به کوشش غفاری، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۳۹. مجلسی، محمد باقر (۱۴۲۳ ق.)، زاد المعاد- مفتاح الجنان، تحقیق علاء الدین اعلمی، بیروت، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
۴۰. -----، (۱۴۰۳ ق.)، بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار، تحقیق جمعی از محققان،

بیروت، دار إحياء التراث العربی.

۴۱. -----، (۱۳۶۳ ش.)، مرآة العقول في شرح اخبار آل الرسول، به کوشش رسولی، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

۴۲. مجلسی، محمدتقی (۱۴۰۶ ق.)، روضة المتقين في شرح من لا يحضره الفقيه، تصحيح حسين موسوی کرمانی و علی پناه اشتهازدی، قم، ناشر مؤسسه فرهنگی اسلامی کوشانپور.

۴۳. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۱ ش.)، فلسفه اخلاق، تحقیق احمد حسین شریفی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

۴۴. مصطفوی، حسن (۱۳۶۸ ش.)، التحقيق في كلمات القرآن الكريم، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

۴۵. معاونت امور روحانیون حوزه نمایندگی حج (۱۳۸۵ ش.)، فرهنگ نامه اسرار و معارف حج، تهران، دارالحديث.

۴۶. میرباقری، سید محمد مهدی (۱۳۸۹ ش.)، مباحثی پیرامون امام شناسی، قم، دارالمعارف.

۴۷. نراقی، محمد مهدی (بی تا)، جامع السعادات، تهران، اسماعیلیان.